

քրքրական է ազգագրական տեսակէտից, եթէ հեղինակը հաւատարմութեամբ է իր պատկերում մէջ բերել ալն, ինչ պատմում են Մալաք տարերը ս. Սարգսի մասին: Մալաք տարի ասելով՝ ս. Սարգիսը հալ է եղել և կռւել է մեր «լիս-հաւաորի» համար Ուլիանոս թագաւորի և թուրքերի դէմ կռւում էլ մեռել է:

Կան հասարակական տեսակէտից հետաքրքրական ուրիշ գծեր, օրինակ՝

վերը բերած աշակերտի և նահապետական հաւորի ընդհարումը. Մալաք տարի՝ թռռներին աղօթել սովորեցնելը և նրանց պառչածի լեզուներ պատմելը, բայց դրանք իսկ որ գծեր են. հեղինակը բաւականաչափ չի վեր հանել ու լաւ պատկերացրել, որ կարելի լինէր կանգ առնել, գնահատել նրանց ու եզրափակումների գալ:

Ն. Աղաւանց

ԵՆՆԹ. -- «Դարձ» վէպ, արտատպած «Մուրճ» ամսագրից. Թիֆլիս, տպարան Մ. Դ. Ռօրինեանցի, 144 երես, գինն է 40 կոպէկ:

Երեք վարդապետացու, երեկ էլ միածնի ճեմարանը նոր աւարտած, Շիրակի մէջ ամառալիս ճանապարհորդութիւններ են անում: Սոքա պիտի վերադառնան էլ միածին սարկաւազ ձեռնադրելու և արտասահման ուղևորելու համար, աչնդեղ աստածաբանութիւն պիտի սովորեն և նոր ուժերով պիտի դան-«... նորէն հոգի և ոգևորութիւն մորցնելու ալք սուրբ կարգերուն և աղօթքներուն մէջ և բծախնդիր ճշտութեամբ ու կանոնաւորութեամբ... կատարելու մեր սրբակրօն պապերու մեզի աւանդած ամէն մէկ ծէսն ու կարգը»: Վէպի սկզբում չափոնում է վարդապետացուներից Արտաշէս Սիրաքեանը միայն, որը գալիս է Խրճ-կոնքի վանքը սպասելու իւր ընկերներին: Նոյն վանքը ամառանոց է եկել Ալէքսանդրապոլից Քանեանների ընտանիքը, Պարոն Քանեանը

իրաւաբան է, լալն զարգացման և հասարակական ձգտումների տէր մի մարդ: Սրանց հետ է նաև տիկին Քանեանի քույր Շուշանիկը, որը թիֆլիսում մանկաբարձութիւն է սովորում: Քանեանների մենակութիւնը նրանց մօրեցնում է Արտաշէսին: Քանեանը նրա հետ վէճի է բռնում, որից մենք ծանոթանում ենք թէ Քանեանի և թէ Արտաշէսի հալեացքների հետ: Արտաշէսը մասնաւորապէս մտերմանում է օրիորդ «Շուշիկի» հետ. սրանց չարաբերութիւնները արդէն խիստ մօտ են դառնում—հեռու զբօսանքներ ձորերում, երկար խօսակցութիւններ: Եւ ահա, երբ ալք մտերմութիւնը ամենամեծ աստիճանին էր հասել, երբ Արտաշէսը սպասում էր նշանակւած ժամի հասնելուն, որ Շուշիկի հետ զբօսանքի գնալ, որի համար... ընտրած էր ձորի ամենէն ժալոտր ու ամենէն

սիւս շաւիղներէն մէկը, որ վերը արտերը կը հանէր. պէտք էր, որ վերելքը դժար լինէր. աչդ անհրաժեշտ էր, ահա աչդ մոմէնդին գալիս են Արտաշէսի երկու ընկերները՝ Մինասը և Սերորը, որոնք ուրախութեամբ բարևում են Արտաշէսին, բաց չուրով նկատում են, որ նրանում ինչ որ փոփոխութիւն կա՛ւ Միքանի ժամանակից չեղող հասկանում են իսկական պարծառը, չանդիմանում են Արտաշէսին և տեսնում են որ նա ամենեւին չի էլ ցաւում, երբ նրան ասում են, որ կը հարկադրին «ձեռնադրողներու ցանկէն դուրս ձգելու», ալ մի փոքր ցնցւելուց չեղող պատասխանում է «ե շատ ալ խելացի բան կ'ընեն»։ Վերջապէս Մինասը զգալով թէ Արտաշէսի խօսքից դառնալու լուրը ինչքան պիտի ուրախացնէ իրենց հակառակորդներին, վճռում է, ինչ գնով էլ լինի, նրան տանել Էջմիածին, քանի որ Արտաշէսը հրաժարւում էր նրանց հետ գնալ, և լուս ունի որ Էջմիածնում նրան խելքի կը բերէ։ Ուստի դիմում է հէնց իրեն, օրիորդին, նրան շողոքորթելով, որ եթէ ուզենալ՝ Արտաշէսի վրա՛յ ունեցած ազդեցութեամբ կարող է աշխատանքի, որ նա վերադառնալ Էջմիածին և չը դրժէ իւր խօսքումը։ Եւ իրաւ օրիորդի հետ խօսելուց չեղող Արտաշէսը վճռում է գնալ Էջմիածին, բաց ոչ ձեռնադրւելու, ալ չուրով աշխուղ հաշիւները մաքրելու, որ գնալ բըժըկական Փակուրտէրի համար պարաստւելու։ Այսպիսով կատարւում է Արտաշէսի «Իարձը» «նեխիներին» գէպի «դուրսինները»։

Վէպը հոգևորականութեան մասին մեր ժամանակներում գոյութիւն ունեցող երկու ծաղրանկարածիքների պարկերացումն է։ Մեր պահպանողականների բանական վերջին տարիներս աչքի է զարնում մի հոսանք—դեռ դպրոցը չաւարտած, կեանքի և նրա կարիքների մասին ոչ մի գաղափար չունեցող երիտասարդներ, համարեա պատանիներ, կուսակրօնութեան երդում են տալիս։ Գրանց ղեկավարները շատ լաւ են հասկացել աչք ձևի նշանակութիւնը, որովհետեւ եթէ երիտասարդ զեանք է դուրս դալիս, ու լաւ ծանօթանում է կեանքի հետ և եթէ նա զուրկ չէ գոյութեան կուսումնահրաժեշտ քաջութիւնից, նա երբէք հոգևորականութեան չի դիմում¹⁾։ Եւ ինչու ընդունի մի պաշտօն, որը, սկզբունքի տեսակէտը մի կողմը թողնենք, ոչ մի առաւելութիւն չը տալով հանդերձ՝ մի սրտար խմբի կողմից արժանացել է փարաջաւոր կամ սեղողութիւն անարգական անուանելու։ Կեանքում հոգևորականութիւնը գոյութիւն ունի իբրեւ մի անհրաժեշտ չարիք, որի անհրաժեշտ համար ժամանակ է հարկաւոր միայն։ Մի ժամանակ, իրաւ է, մեր հոգևորականների ձեռքում կալին հիմնարկութիւններ, որոնք ալս կամ ալն կերպ նախապարաստութիւն և լաւ ձգտումներ ունեցող մարդկանց կարիք ունէին—դրանք էին դպրոցները և նրանց կալւածքները։ Այժմ աչք էլ չը կալ, էլ հասարակական ձգտումներով մարդը քիչ զործ կատարէ

¹⁾ Այդ հաւանքը գոյնում ենք անձնիչդ։ ԽՄԲ.

փարաջալի հովանաւորութեան տակ. եկեղեցական արարողութիւններ կամ աշխարհական ոգով քարոզներ. արժէ միթէ դրանց համար գիտութիւն և ընդունակութիւն պարապեցնել. Ասենք Տաճկաստանում և Պարսկաստանում մեր հոգեւորականները ձեռքին դեռ բաներ կան, բաւց աչն էլ անոնով միաչն, իսկ ֆաքորէն ալդտեղ էլ բան չի կարելի անել: Իսկ կղերականներին անհրաժեշտ է ուժեղացնել իրենց բանակը. Խեղճը գըլխին և կեանքին ծառօթ մարդը նրանց ծուղակը չի ընկնիլ, ուրեմն հարկաւոր է որսալ քանի դեռ խակ են, քանի դեռ գիտեն աղգալին եկեղեցու, Գերմանիայի և ասորաժաբանութեան անունով խելքը կորցնելու չափ ոգևորել:

Այս խնդրի վերաբերմամբ բաւական մտածելու նիւթ է տալիս Պ. Շանթի ալս վէպը. բաւց միաչն մորածելու նիւթ, Իբրև վէպ դա մեր կարծիքով շատ թուլ է: Հէնց ամենագըլխաւորը—Արտաշէսի դարձը, ախար Բնչպէս եղաւ, ոչ ոք չի կարող հասկանալ: Դէպքեր չը կան, որոնցից երևար, որ նա խիտ ուժեղ, բողոքող բնաւորութիւն ունի. որ նա իւր ընկերներին հակառակում է և սուր խոստովից վեր է մնում. բաւց ալդ բոլորը լամառութեան տպաւորութիւն է անում: Կարծէք նա բարկացած է, որ ընկերները նրան խանգարեցին Շուշիկի հետ պտուղի երթալու, և նրանցից վրէժ է առնում: Ընդհակառակը նա մի թուլ, տարօրինակ բնաւորութիւն է. հէնց նրա վարդապետանալու խոստումը—ահա նա ինչ է առում ալդ մասն. «Եւ

ինչու պէտք է ձեզմէ պահեմ, օրիորդ, ես իմ ընկերներու մէջ միշտ մասնաւոր գիրք մը ունեցած եմ, և ալդ ինձի շողորթութած է. ուրիշ բան է զգալը, որ չըջապատողներու վրայ ազդեցութիւն մը ունիս. մարդ կարծես ուժ կ'զգայ իւր մէջը. և հիմա կը գիտակցեմ, որ իմ վարդապետանալու որոշման շատ նպատակ է այդ զգացումը: Իհարկէ տղապիտան է ալդ փոքրիկ սնափառութիւնը, գուցէ և ծածաղելի, չըգիտեմ, բաւց ալդ ալդպէս է» (Գլուխ Թ.). Դէ, իհարկէ ծածաղելի է: Շատ էլ «ընկերներու մէջ միշտ մասնաւոր գիրք մը ունեցած էք», պարոն Արտաշէս. հապա աչն, որ «չըջապատը միշտ նեղ և գոց կուգալ», որ «ալդ զգացումը (գոցութեան) առաջ ալ տարտամ կերպով միշտ» ձեր մէջ ունեցել էք, որ մի առանձին սէր էք ունեցել դէպի բնութիւնը, որ, ինչպէս ասում էք, «... և որոնք (կրօնի դասերը) ինձի ոչ հեղաքըրած են, ոչ ալ զբաղեցուցած. իսկ ընդհակառակը ձեր (օրիորդի) բնական գիտութիւնները ես միշտ սիրած եմ ու ձեր կասկածածէն ալ քիչ մը աւելի ծանօթ. մասնաւորապէս կենդանաբանութիւնը ու բիօլոգիան: Մի կարծէք թէ միաչն ձեզի է ծանօթ Դարբինի, Սպենսէրի ու Հիւքսլէի երկերը» (Գլուխ Գ.). Եթէ ուրեմն աղպիսի բաներ կան, ապա ալդ բոլորն ուր էին հոգեւորականութեան խոստում տալու ժամանակ:

Եւ միթէ լուրջ և ուժեղ բնաւորութեան տէր մարդը աղպիսի բան կ'անէ: Եւ սրան հեղինակը պարկեւրացնում է իբրև հոգեւորականութեան

թեան դէմ իւր անձով բողոքողի մի օրինակ: Աւրիշ բան է, եթէ նա չունենար այդ լատիւթիւնները խօսք տալուց առաջ, և կեանքի հետ շրջաւերուց դրանք առաջանալին: Բայց ոչ, նա առաջ է աչա լատիւթիւնները տէրը եղել: Իսկ թէ ինչ էր նրա վարդապետանալու խոստման գլխաւոր շարժառիթը — այդ էլ տեսանք: Նա մինչև անգամ խիստ ուրախանում է, երբ օրիորդը նրան լատիւթեան Բանեանի խօսքերը «թէ դուք խելացի, մաքուր և ուժեղ բնաւորութեան տէր տղա էք»։ Նա աչքան իրեն կորցնում է, որ բացականչում է. «Ախ, որ ուժեղ բնաւորութեան տէր եմ, այդ առաջին անգամ ձեր բերնէն կը լսեմ. և Աստուած գիտէ, թէ որքան ճշտ է այդ միտքն ճշմարիտ է, որ ուժեղ բնաւորութիւնները շատ կը սիրեմ» (գլուխ Թ.): Այս բոլորից երևում է, որ Արտաշէսը մի «խոխ» է և որ նա կեանքի մէջ էլ մի բան չէ կարող լինել: Նրա գործերում ապագայի համար լաւ գրաւականներ չկան:

Բայց հետաքրքրականն այն է, թէ ինչպէս Արտաշէսը իւր աչքան հակառակ հակումներով ընկել էր հոգևորականութեան ճիրանների մէջ: Արտաշէսի իրեն բացառութիւնը խիստ անբաւարար է: Արտաշէսի նման մարդիկ մեր երիտասարդ հոգևորականների մէջ շատ կան: Այս տեղ գլխաւորն աչն է, թէ ինչ միջոցներով են պատանիներին փառաջալի հովանաւորութեան տակ մըրցնում: Վէպում աչ կողմի պակասութիւնը խիստ զգացում է. անհրաժեշտ էին և վարդապետացունե-

րի ուսուցիչների տիպերը, որոնք Բանեանի մէջ զարմանք են չարուցել, թէ ինչպէս իրենց լուրջ կրթութեամբ մտել են մեր քաղաքակրթութեան համար պատիւ չբերող այդ դասակարգի մէջ: Ապա անորոշ է թողնւած Արտաշէսի անցեալը, նրա հակումները ուժեղ կերպով չեն արտայայտւած: Դէպքեր, Փաքտեր են պակասում, որոնցով մենք կարողանալինք համոզել որ Արտաշէսը այդ կեանքի համար չէր սրբոյժւած և աւելի ևս սրտանց ուրախանալինք նրա դարձի համար: Մի օրինակ. Տուրգենևի Բագարովը ընկերով մօտ եկած օրաչ հէնց հետեւեալ առաւօտը կանուխ վեր է կենում, փախք վերցնում, դնում է շրջակայքում թափառելու և վերադառնում է ցեխոտ, ձուքին անատրոմիական փորձերի համար մի քանի գորտ բռնած: Մի դէպք, որ աչքան խիստ բնորոշում է Բագարովի հակումները և միանգամից զգալ է տալիս, որ սա դատարկ բաների վրայ ժամանակ կորցնել չգիտէ: Եթէ Արտաշէսի զպրոցական կեանքից մի դէպք լինէր նկարագրւած, որից մենք կարողանալինք տեսնել նրա հակակրանքը դէպի ծէսերը, ձևականութիւնները և իմանալինք թէ նա ինչ է ուզում դրանց տեղ, աչն ժամանակ Արտաշէսը պ. Շանթի նկարագրութեամբ մեզ հասկանալի կը լինէր, մասամբ գոնէ: Գուցէ կ'ստեն թէ խճկոնքում ժամերգութեան տեսարանն արդէն ապացոյց է. Բայց չէ որ այդ ժամանակ նրա մէջ արդէն ընկել էին փոփոխութեան սաղմերը. և որ գլխաւորն է, նա չէր

ուզում, որ իրեն ֆանեաները տեսնեն աղորոյ ժառանգակի հազած:

Եւ ալսպիտով վէպի հիւսածքը աւելի լաջող կարելի կը լինէր համարել, եթէ Արորաշէսի բնաւորութիւնը աւելի խնամքով լինէր պատկերացրած, Արորաշէսի և նրա ընկերների զպրօցական կեանքից տեսարաններ լինէին, որոնք ցոյց տալին, թէ ինչպէս աշխարհ ամեն բան սուր զգացմունքներ քննցնող և անհատականութիւնը ճշնող ուղղութիւն ունի. նրանց ուսուցիչների և ղեկավարների որպէրը լինէին, թէ ինչպէս սրանք պատանիներին դեռ զպրօցի պատերի սահմանում փարաջալ են հազցընում և հնարաւորութիւն չեն տալիս կեանքի հետ ծանօթանալու, և վերջապէս նրանց բոլորապէս ոգևորելուց չեղող վարդապետանալու խոստում առնում, որից չեղ կենալուց ամաչում են խեղճ պատանիները: Ապա Արորաշէսն ընկնէր մի կեանքի մէջ, որ ակընչալորնի տեսնէր, թէ առանց վեղարի էլ ժողովրդին կարելի է ծառայել, աչն ժամանակ ամեն բան պարզ կը լինէր մեզ համար:

Բացի Արորաշէսից միւս որպէրն էլ թող են: Բայց հիանալի է վառահալը, աչնքան բնական, որ մարդ իրեն անմիջապէս մի վանքի վանահօր խցի դռանն է զգում:

Մեզ թւում է, որ պ. Շանթի աչս վէպը չորս պրօթեան արդիւնք է. խնամքով վերաբերմունք դէպի վէպի ղեկարւնստականութիւնը չէ եղել: Եղել է ցանկութիւն, որքան հնարաւոր է պարզ պատկերացնել երկրասարդ վեղարաւորների հալեացքը

ների նեխածութիւնը, անշունչ շունչ տալու ցանկութիւնը, խակ սրանց գործի անբնականութեան ամենաշնչին օրինակ անգամ պակասում է, բացի ժամերգութեան առթիւ վանահօր հետ ունեցած վէճից, վէպը ունի գեղեցիկ նկարագրական կրօններ. ինչպէս վանքի ներսի նկարագիրը առաւօրեան ժամերգութեան ժամանակ—որը աչնքան հիանալի է. չենք կարող մեզ զրկել հաճուքից և նրա մի մասը չբերել աշտեղ.— «Գուրսի նորածին լուսը եկեղեցիին ճեղ ու երկար փոքրիկ պատուհաններէն հաղւն ներս կը սպրդէր. և թանձր խաւար էր զիգւեր անկիւնները, սիւներու ետևը և գմբէթին փոսին մէջ»:

«Սորանին վրայի գողգ մը մոմերու ուժասպառ լուսերը վարդապետի արրասանած իւրաքանչիւր բառէն կարծես կը սառսռալին, տեսակ մը հիւանդոյ դեղնութիւն թափելով իրենց անմիջական մօտիկ փոքր տաճարածութեան մը վրայ, որ հեղձեցորէ, որքան հեռու աչնքան աւելի կը գունաթափւէր, կը մարմնէր մինչև որ մութի շերտերուն մէջ վերջնակապէս լսեղգւէր»:

«Վարդապետը սիւնին տակը արծանացած իր աղօթքները կը ծամծմէր իրարու ետևէ. . և աչն (է. զուլիս)— Տուրգենևի գրչին է չափուկ!»

Բայց և կան ալսպիտի սխալներ էլ. մեր կարծիքով առաւօր կանուխ, դեռ չլացած, քաղցած փորով երբէք հնարաւոր չէ աչն տեսակ երկար ու բարակ վէճ ունենալ, ինչպիսին նկարագրւած է ԼԱ. գլխում: Թէև սա հասարակ բան է, բայց ուշադրու-

թիւն է գրաւում. դաք վեճերն էլ
օրւայ մէջ իրենց ժամանակն ունին՝
երեկոցեան և գիշերը, երբ մարդու ջղե-
րը աւելի լարած են: Յիշում էք Րու-
դինը—заорались до пѣтушковъ.

Բայց ջնաւելով այս բոլորին իւր
շօշափած խնդրի պարճառով մանա-
ւանդ «Դարձը» մեծ հետաքրքրու-
թեամբ է կարդացւում:

Մար. Թար.